

Љубен Лане

ПРИЛОГ ПИТАЊУ ПЕРИОДИЗАЦИЈЕ ИСТОРИЈЕ МАКЕДОНСКОГ НАРОДА

Врло мало пажње је у прошлости посвећивано питању периодизације историје југословенских народа, а скоро никако периодизацији историје македонског народа. Полазећи од поставке да не постоји македонски народ, буржоаске историографије суседних земаља обично су укључивале догађаје из македонске историје у склоп догађаја историје својих народа, грубо фалсификујући поједине периоде македонске историје или ћутке прелазећи преко изразитих појава и покрета никлих на македонском тлу и специфичних само за посебни развитак македонског народа. Познато је колико је много писано у недавној прошлости да' би се одрекао посебни карактер Самуилове државе, створене на македонском тлу и од домаћих феудалаца као резултат специфичног друштвено-економског развитка македонских Словена, који су у оно време живели у оквиру бугарске државе. Још ни данас савремена бугарска историографија не може да се ослободи тврдње своје буржоаске историографије о „западној бугарској држави“, како уобичава називати македонску Самуилову државу.¹ Још и данас она сматра, да је то органски наставак I бугарског царства које је у доба ницања Самуилове државе пропало под ударцима византијских војски а на чијим је рушевинама израсла као нова творевина, са сасвим новим центром у Преспи и Охриду, са новим руководиоцима и новом спољно-политичком оријентацијом и тежњом за сарадњу са Јужним Словенима и водила живаве борбе за своју афирмацију и на том тлу и одржала последње борбе за свој опстанак. Оправдавајући укључивање историје народа Македоније у склоп бугарске историје, бугарски историчар Димитар Косев тврди да су „у средњим вековима македонски Словени саставни део бугарског народа, а Македонија бугарска земља; да су у време Балканског и Првог светског рата Македонци продужили да се осећају Бугарима и да се једва иза Првог светског рата почињу јављати признаци о том формирању македонских Бугара у посебну нацију“.²

Не треба много труда па да се побije ово једнострано и погрешно схватање Косева које не почива на историјским чињеницама. Пре

¹ Историја на България. Ф. I² София 1961, стр. 140.

² Д. Косев, Заклучително слово по опсјудането на макета за том II от историята на България. Исторически преглед XI, 4 (1955), стр. 109.

свега Македонија је почела да улази у састав бугарске државе од средине IX века и остала у њој до 969 г. Пре тога је највећи део македонских Словена био слободан и преко формирања племенских савеза био на добром путу да дође до формирања своје сопствене државе. Освојења македонских територија, која су извршили у IX веку византиски и бугарски владари, успорили су за извесно време овај самостални развитак македонских Словена, но нису могли спречити да дође до формирања у другој половини X века до прве државе македонских Словена о којој смо већ горе говорили. Према томе македонски Словени су само око стотину година били у саставу бугарске државе у средњем веку, а како се развитак македонског народа у осталим етапама Средњег века одвијао негде у дужим негде у краћим временским размацима и у саставу српске и византинске државе, би било крајње неосновано тврдити да су у средњим вековима македонски Словени били саставни део бугарског народа а Македонија бугарска земља.

Још неоснованије је мишљење да су Македонци продужили да се осећају Бугарима у време Балканског и Првог светског рата и да се једва иза Првог светског рата почињу јављати признаци о формирању „македонских Бугара“ у посебну нацију. Косеву је промакло да консултује чланак познатог друштвеног политичког радника и националног бугарског књижевника XIX века П. Р. Славејкова који у цариградским новинама са приличном јеткошћу пише да је „најзад македонско питање избило на јаву и продрло у штампу. Кажемо најзад јер то питање није нова ствар. Ми смо га почели слушати пре десетак година од неких Македонаца... Много пута смо слушали од Македониста да они нису Бугари а Македонци, потомци старих Македонаца... Македонисти указују на разлике између македонског наречја и горњо-бугарског наречја од којих би прво било ближе словенском језику а друго помешано татаризмима и др...“ Исто тако и у цариградским новинама „Право“ од 30. XI. 1870 г. речено је да се „међу македонским учитељима у Македонији ствара мишљење како је друго Бугарин и бугарски језик а друго Македонац и македонски језик“. Најзад од многих других исказивања навешћемо још једно за које не верујемо да није непознато Косеву. Предлажући федерирање балканских народа као најпогодније форме њиховог благостања Димитар Благојев је писао³...“ а што се тиче Македоније, да се остави њеном становништву да добровољно изабере онај језик, веру и народност коју оно само зажели“.⁴ Ово и још друга исказивања 70-их и 80-их година XIX в., а да не говоримо о исказивањима у XX в., јасно говоре да су се први свесни признаци македонског националног индивидуалитета почели јављати 60-их година XIX в., онда као и код неких југословенских народа а што је било условљено успореним развитком капитализма и капиталистичких односа у Македонији са којом је у тесној вези и појава македонске нације као капиталистичке категорије.

³ Д. Благојев, Цъчинени, том I, стр. 54.

⁴ Македонскиятъ въпросъ. в. „Македония“ (Цариград) за 18. I. 1871.

Исто тако је, са друге стране, неосновано било тврђење и становиште предатног историчара Владимира Ђоровића у његовој историји Југославије да је услед померања српске средњовековне државе на југ Македонија добила српски карактер.⁵ Ово тврђење је полазило од тенденције да оправда постојеће стање доминације великосрпске буржоазије у Македонији између два светска рата.

Сличним тврђењима се служила и још и данас се служи грчка буржуаска историографија сматрајући Македонију као делом своје грчке земље а Македонце Грцима како би оправдала држање јужног дела данашње Македоније.

Ослобођена идеалистичких схватања и шовинистичких тенденција, комисија за израду опширног уџбеника Историје народа Југославије прва је у нашој новој историографији признала посебан развој македонског народа и у поменутом уџбенику дала одговарајуће место његовој историји. Обележавајући у грубим линијама основне етапе историјског развоја нашег народа, комисија је такође извршила у плану који је изнет у предговору њене прве књиге⁶ у грубим цртама ову периодизацију историје југословенских народа. Овде ће бити почињен покушај да се одбележе, негде са више, негде са мање детаља, главне етапе у развоју македонског народа од најстаријег времена до најновијег доба.

Извршити правилну периодизацију историје развоја једног народа, па према томе и македонског народа, не значи одређивати му граничне међе по томе докле је тај народ био у склопу ове или оне државе или докле је владала ова или она династија над њим. Решити успешно питање периодизације овог или оног друштвеног историјског процеса значи у ствари пронаћи квалитетне одлике појединих етапа тога процеса, време исчезавања једних појава и ницање других у њему као и открити узроке овим променама. Ручводећи се овим схватањем сматрамо да је време од досељавања македонских Словена на Балкану до IX века у историји македонског народа период распадања родовских односа и постанка класног друштва.

Услед плачкања и освајања нових подручја у Македонији и услед мешања са затеченим становништвом почела је да се губи једнакост унутар чланова једног рода а са новим настањивањем родова и племена по котлинама и долинама македонских река, родовску организацију замениле су сеоске општине. Обрадиву земљу у њима поделиле су међу собом крупне породице а необрадиву и даље задржали сви чланови општине заједнички. Устаљивање територијалних сеоских општина и повећани напредак у пољопривреди, услед утицаја староседелачког елемента као и услед повољног утицаја суседне Византије, довео је до јаче диференцијације међу члановима односно до истицања племенских првака и кнезова, до стварања ширих територијалних заједница тзв. Склавинија, до стварања племенских савеза за напад на византински град Солун или обрану од Ви-

⁵ В. Ђоровић, Историја Југославије, Београд, 1931, стр. 202.

⁶ Историја народа Југославије, том I, Београд, 1953, стр. VII предговора.

зантије под руководством првих познатих кнезова македонских словенских племена — Хаџона и Пресбонда. Контранпади Византије у VII и VIII в. (658 г., 688 г. и 758 г.), постепено потчињавање најјужнијих делова Македоније, на специјална византијска политика путем исељавања македонских Словена у Малу Азију и клинасто увлачење нових инородних елемената у Македонију, учинили су да ослаби племенски савез који је био на добром путу да прерасте у чврсту државну организацију.

Нагло јачање и ширење новоформиране бугарске државе према долинама реке Месте, Струме у Вардара довело је од средине IX в. до потпадања већег дела македонских Словена под бугарску власт, затим до пропадања слободних сељака и уздизања бољара, до масовног примања хришћанства и стварања основа писмености на језику македонских Словена. Увођење пак нове вере са дотад непознатом хијерархијом у црквеној организацији по византијском узору, стварање крупних земљишних манастирских поседа и привилегировани положај цркве и клера у земљи, припремно је услове за рушење старих друштвено-економских односа и формирање квалитетно сасвим нових — довео је до формирања нове друштвено-економске формације и новог периода у развоју македонског народа — феудализма. Феудални поредак је претстављао виши ступањ у развоју македонског народа у односу на претходни период. Истовремено, то је најдужи период у историји македонског народа и обухвата време од X в. до средине XIX в. Неки његови остаци вукли су се чак до прве деценије XX века.

Феудализам у Македонији карактерише неколико важних чињеница. Пре свега он се није равномерно и по окомитој линији развијао услед променљиве судбине македонског народа. Македонија је током векова често пута морала да мења различите господаре и да улази у састав више држава у којима је степен развоја феудалних односа био различит. Зато се и дешавало да су неки његови облици били уношени са стране, на пр. из Византије или касније из Турске царевине. Чак су и носиоци многих феудалних установа били често домаћи људи што је давало повода буржоаским историчарима суседних земаља обилато да користе овај факт за одрицање посебног развоја македонског народа.

Феудални период у македонској историји је трајао прилично дуго, скоро читавих девет векова. Овај факт објашњава у приличној мери фрапантну заосталост у развоју македонског народа у односу на друге народе у суседству и у Европи.

Током овог периода, т. ј. још у почетку X в. приликом учвршћивања феудалних односа, јавно се масовни отпор феудализацији Македоније у форми једног верског покрета који је по имену његовог оснивача Богомила познат као богомилство. Критикујући оштро крупне претставнике цркве, богомили су се стремили да врате преживели ред у сеоским општинама. Баш у вези са све већим процесом феудализације никла је прва македонска држава у другој половини X века на челу са Самуилом. Њени су носиоци синови једног крупног

домаћег феудалца из западних крајева Македоније а поред Македоније као језгра државе она је у својим границама обухватала све балканске земље осим Хрватске и средње и јужне Грчке. Како је скоро сав свој век провела у непрекидној борби са Византијом, она је 1018 г. била сасвим уништена. Спроводећи потпуну византинску управну организацију а нешто касније замењујући дотадашњу натуралну ренту новчаном, Византија је изазвала два устанка македонских Словена који су се свршили без успеха (1040—1041 и 1072—1073). Византија је унела и пронијарски систем у Македонији, нагло су порасли световни и црквени великопоседи у њој а слободни сељаци се претворили у парике, па чак и продавали као робови. Ипак је византинска управа повољно утицала на оживљавање градова у Македонији. Раније неголи друге југословенске земље Македонија је ушла у потпуно зrelu фазу феудализма чији су носиоци били већим делом Византинци, но међу њима се налазио понеко и од домаћих људи (на пр. Јован Тихомир у Скопљу, феудалац из друге половине XII в.; Добромир Хрис у струмичкој области из друге половине XII в.; Деспот Алексиј Слав у родопској области; протосеваст Прибо из скопског краја из прве половине XIII в., Драгшан из Мелника и др.). Уосталом још није ни начето у том погледу систематско проучавање домаћег феудалног племства у Македонији па верујемо да ће га бити више но што у први мах изгледа.

У вези са овом новом фазом у развоју феудализма у Македонији појавиле су се партикуларистичке тенденције извесних феудалаца и њихове тежње за потпуним осамостаљењем. Као резултат свега тога је крајем XII в. и почетком XIII в. град Просек код Демир Капије на Вардару постао средиште једне државне творевине двају крупних независних македонских феудалаца — Добромира Хриса и Добромира Стреза.

Постепеним преласком Македоније од 80-тих година XIII в. у састав српске средњовековне државе не само што се наставио феудални поредак у Македонији него је за Душанове владе доживео свој најпунји процват. Партикуларистичке тежње крупних феудалаца после Душанове смрти и њихове међусобне борбе дошле су до пуног израза и у Македонији. Њу су поделиле крупне династичке породице Мрњавчевића и Дејановића и владале самостално у својим областима све до пада њихових држава под турску врховну власт крајем XIV в.

Са падом Македоније под турску власт наступа нова фаза у феудалном развоју македонског народа, фаза тзв. тимарско-спахијског феудалног система чија је основна тенденција »стварање ситног феудалног поседа као основе на коју би се опрла централна власт и завођење вазалних односа само према султану«. ⁷ Замена византинско-словенског типа феудалних односа новим типом завршило се и преузимањем неких установа из ранијег типа па чак и укључивањем неких њихових носиоца у турски тимарско-спахијски систем. Прела-

⁷ Историја народа Југославије, том I, стр. 322.

зак неких ситних феудалаца у службу турског тимарско-спахијског система као спахија је тек новија историографија открила.^{*}

Једна од главних одлика ове фазе османског тимарско-спахијског феудалног система је што је он почивао углавном на бројнијим ситним поседима — тимарима и нешто већима од ових — зијаметима који су били давани спахијама на привремено уживање уз обавезу војне службе. Велики део крупних поседа тзв. хасова уживали су султани, велики везири и друге крупне личности. Међутим у градовима и паланкама виногради, баште, ливаде, куће и дућани били су сопственост муслиманских или хришћанских притежаваоца који су њима слободно располагаали.

Друга од одлика османског тимарско-спахијског система је та што су његови носиоци са извесним искључцима у првим вековима турске управе у Македонији углавном били људи исламске вере која је била не само господарећа вера у држави него је служила као база османском законодавству. Уопште исламски елеменат је био привилегован и за разлику од њега покорени немуслимански поданици плаћали су више пореза и намета. Иако су дажбине сељака биле законом строго фиксирание ипак су спахије и султански чиновници вршили злоупотребе и зулуме који су остајали често некажњени јер се на суду није примала сведоџба хришћана.

Привреда је непосредно иза доласка Турака у Македонију имала углавном натурални карактер, по после стабилизације турске власти у земљи, особито иза њене колонизације јуручким елементом по селима и јеврејским елементом искључиво по градовима, започео је и развитак градова и градске привреде.

Османски феудални тимарско-спахијски систем у Македонији делимо на два раздобља: на раздобље од доласка Турака до друге половине XVI в. када је османски феудални систем доживео свој највећи успон, затим на раздобље од друге половине XVI до среде XIX в., када се врши његово споро разлагање. За процес разлагања османског тимарско-спахијског система у Македонији везано је настајање хајдучије, локалне Мориховско-прилепске буне од 1564—1565 године, Карпошевег устанка из 1689 г., затим јачање отпора код македонских сељака против злоупотреба спахија и султанских службеника који су се завршавали увек безуспешно.

Особито је дубоку кризу почео да трпи османски феудализам у Македонији од краја XVIII до средине XIX века. У овом раздобљу наступило је јаче увлачење капиталистичких елемената у сеоску привреду Македоније и разбијање њених уских оквира, затим убрзање процеса формирања читлука било путем насиља, било добровољним пристајањем сељака. Истовремено све ово било је попраћено масовним бежањем развлашћених сељака из својих села у македонске градове који су благодаречи овоме мењали не само састав наших, дотада углавном турских градова, него и припремали ону нову класну снагу

^{*} А. Стојановски, Кон прашањето за христијаните спахи во Македонија, Гласник на Институтот за национална историја, IV, 1-2 (1960), стр. 304—316.

у њима која ће својим активним иступањем ударити печат новом добу македонске историје.

Развитак заната у македонским градовима од краја XVIII до средине XIX в. услед нараслих консумативних потреба за исхрану, одевање и обување бројнијег градског становништва, као и развитак трговине услед појачане потражње за домаћом робом, која се увозила или извозила прско солунског и драчког пристаништа на југу. Све ово изазвало је и друге промене. Будући да се је показало давање тимара и зијамета спахијама уз обавезу служења у војсци као преживело, донети су закони којима се спахијска установа укидала и замењивала новом стајаћом војском по европском узору. Прокламирана је слобода трговине и зајамчена пуна сигурност живота и части и стечених добара; основане су прве банке за олакшање трговачког промета; скључени су нови трговачки договори са западним земљама; уведене су сасвим нове установе европског типа (пошта, телефон, телеграф, трговачки судови); допуштено је, са извесним ограничењем, учешће грађана свих вера у новоформираним обласним и среским скупштинама и др. Другим речима Македонија је у оквиру турске империје почела да ступа на пут капиталистичког развитка који је текао веома споро јер су се, са једне стране, феудални елементи у њој врло живаво борили да се очувају, а са друге стране, јер се Турска империја у току свог даљег развитка претварала из независне државе у полуколонијалну земљу европског капитализма. Европски капитализам је кочио не само њен природни развитак по и развитак у њој потчињених народа, особито иза Кримског рата када је гарантирање њеног интегритета било зајемчено од стране великих европских сила. И поред свега тога раздобље од краја XVIII в. можемо сматрати као време јачег продирања и настајања капиталистичких елемената, а од средине XIX в. надаље период раширења и учвршћивања капитализма и капиталистичких односа. Истовремено ово је и почетни период формирања македонске нације.

Период капитализма у Македонији трајао је све до 1945 г. Он се може поделити на три раздобља: прво раздобље обухвата време од Кримског рата до Балканских ратова односно до Првог светског рата, друго раздобље од Првог светског рата до 1941 г., а треће раздобље од 1941 до 1945 г.

Прво раздобље капиталистичког периода у Македонији карактеришу следеће појаве: просветно буђење и први масовни иступи младе македонске буржоазије за увођење народног језика у школама и за ослобођење од туторства грчке патријаршије; организирана и свесна борба македонског народа за ослобођење од турског ропства и зачетци првих клица радничког покрета.

Иступи младе македонске буржоазије долазе најпре до израза у захтевима за увођењем световне наставе у новоотвореним школама и македонског језика у њима, затим у писању првих уџбеника на македонском језику од тзв. македониста, па у масовној борби за отстранење грчких црквених поглавара које им је наметнула цариградска патријаршија и њихово замењивање црквеним људима маке-

донске народности и најзад у захтеву за повратком укинуте Охридске архиепископије. У ствари у овом раздобљу долазе до израза први почетци у развојку македонске националне свести у декларацијама већ раније поменутих македониста и македонских учитеља о томе да је „једно Бугарин и бугарски језик а друго Македонац и македонски језик“.

Напори македонске буржоазије 60-их и 70-их г. XIX в. за повратком некадашње аутономије Охридске архиепископије нису били крунисани успехом јер је њена савезница у борби против цариградске патријаршије — бугарска буржоазија, која је била економски јача и развијенија, као и бројно већа успела да наметне своје сопствене захтеве за бугарском независном црквом. Ова црква се 1870 г. оформила као Бугарска егзархија и проширила своју јурисдикцију и над македонским епархијама. Када је осам година касније била ослобођена и Бугарска и формирана бугарска држава, Егзархија је постала њено најсигурније оруђе за бугарску пропаганду у Македонији путем школа и цркава којима је Егзархија руководила.

Ни организиране борбе под руководством Тајне македонске револуционарне организације од 1893—1912 у којима се најснажније манифестовао самостални развитак македонског народа, нису довеле до ослобођења македонског народа и ако је платформа на којој је вршено окупљање македонских маса било врло широка и демократска.⁹

Илинденски устанак који је Организација повела на 2 август 1903 године означавао је врхунац њеног напрезања и истовремено почетак њеног постепеног разлагања који су својим пропагандама и оружаним четама убрзале монархије суседних земаља.

Ницање првих фабрика и предузећа од друге половине XIX в., особито моћна конкуренција европских индустријских производа домаћим производима изазвали су пропадање македонских занатлија и сељака и појачали су имотну диференцијацију. То је била база да се јаве на помолу прве клице радничке класе у Македонији чије је политичко и синдикално организирање по већим градовима ишло врло споро у ово доба.

Када ни краткотрајни покушаји Младотурака из 1908 г., којима се придружило и прогресивно лево крило македонских револуционара да ликвидирају силне остатке средњовековља, које су још увек кочиле друштвени развитак и пораст пролетаријата, нису могли да реше све ово, савез балканских монархија и Балкански рат који је иза тога дошао слистио је гњилу турску власт са Балкана. Иза Другог балканског рата Македонија је као економско-географска и историска целина Бугарешким уговором била поцепана на три дела а македонски народ подложен денационализацији и економској експлоатацији суседних монархија. Ни Версајски уговор, шест година касније.

⁹ Циљ организације је било, како се у њеном уставу каже, да уједини све незадовољне елементе у Македонији и одринском крају без разлике на народност и веру да би извојевале, путем револуције, пуну политичку аутономију за ове две области.

није коригирао ову неправду Букурешког уговора, нако су напредни македонски интелектуалци у Швајцарској чинили огромне напоре код меродавних на Версајској мировној конференцији да се не цела јединство македонске територије. Са овим Версајским миром се македонски народ приближавао завршној фази капиталистичког развитака.

Друго раздобље македонске историје одвија се у склопу трију балканских монархија. Македонски народ који је дошао у састав старе Југославије имао је заједнички развитака као и сви југословенски народи. Ипак у том развитаку могу се истаћи следеће чињенице: 1) веома спора обнова земље опустошене у кратком размаку од 1912 до 1918 г. трима ратовима: Првим балканским, другим балканским и првим светским империјалистичким ратом чије су се операције водиле највише и на македонском тлу. 2) Спровођење деломичне аграрне реформе путем фаворизације реакционарних елемената као и колонизирање Македоније немакедонским елементом у циљу стварања упоришта за асимилацију и за опору буржоаској владавини; у вези са овим је у политици владајуће буржоазије била спровођена национална дискриминација према македонском народу и запостављање његовог културног просветног развитака.

Још већа национална дискриминација је спроведена и у осталим деловима Македоније под грчком и бугарском влашћу, особито по деловима под грчком влашћу.

Трећи и завршни део капиталистичког периода у Македонији у саставу Југославије повезан је са догађајима другог светског рата, односно са епохом бугарског поретка старе Југославије, окупацијом и поделом Македоније између бугарских и италијанских фашистичких освајача. Истовремено то је и раздобље крвавог отпора македонских маса које су се придружиле борбама југословенских народа за национално и социјално ослобођење земље од фашистичких окупатора и њихових домаћих слугу.

Са победом у народноослободилачком рату и народној револуцији наступио је најновији уједно и најкрупнији период у историји македонског народа — период националног ослобођења и период социјализма. У овом периоду је македонском народу једино у оквиру нове Југославије признато право на његов пуни национални развитака, пружена су му обилна средства и могућности да се извуће из своје вековне заосталости и да ступи на пут брзог и равноправног развитака са другим југословенским народима; отворене су школе свих рангова на македонском језику као и највише установе где се проучава македонска национална историја, култура и уметност што је довело до непознатог размаха његових скривених и кочених тежњи у раније доба. Напредака који је за ових двадесет година слободног живота постигао македонски народ у Социјалистичкој федеративној републици Југославији као и помоћ коју му народи из братске заједнице пружају отварају невиђене перспективе за још пунији економски процват и афирмацију његове националне културе, уметности, технике и других наука.